

Landskap: Skåne Upptecknat av: Kamrer N. Jönsson
Härad: V. Göinge Adress: Fryksbo, Önnestad
Socken: Stoby Berättat av:
Uppteckningsår: 1947 Född år 1878 i Stoby sn.

När den nya tiden kom till bygden. s. 1-15

LUF 59

ACC. NR M. 10313 /

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Frågelista 59.

Uppgifterna avse Kärplingberga by i Stoby socken.

Hemmanet Kärplingberga nr I är ursprungligen av frälse natur och upptages
upptages i de äldsta jordeböckerna som 1 mantal.

I jordrevningsprotokollet 1671 är bland enstaka gårdar upptagen
Killingeberga 1 mantal frälse fördelat på tre åboar med vardera
1/3 mantal. Utsädet av råg och korn är angivet till 74 1/4 skäppor,
karrängen gav 33 1/3 lass hö, bokskogen uppskattades till 20 svin-
lotter och antalet humlestänger var 600. Med 1 tunnas utsäde pr
tunnland skulle åkern varit c:a 12 1/2 tnl och med 1 kvm för var-
je humlestång skulle humleodl. omfattat 0,12 tnl. Gården var ej
den sämsta i socknen, då medeltalet för socknens 38 mtl var 38 1/2
skäppor utsäde, 21 lass hö, 7,4 ollonlotter och 226 humlestänger
- 0,05 tnl.

Strax efter jordrevningen övergick hemmanet till kronan. Kommerce-
rådet Hans Billinschöld ingick år 1688 ett byte med kronan av vis-
sa fastigheter, däribland Kärplingberga, som i bytet beräknades
till 5/8 mtl. Hemmanet blev i följd av bytet kronohemman.

ACC. NR M. 10313 2

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Tiden efter bytet målas i ganska dystra färger, varom beskrivningarna till de geometriska kartor, som under tiden 1698-1912 upprättades över ej mindre än 9 av socknens byar, bära tydligt vittnesbörd. Detta får tydligen ses mot bakgrunden av den tidens många missväxtår samt den stora ofreden. Man kan även fråga sig om uppgifterna äro fullt objektiva. Säkerligen ha bönderna i sina uppgifter ej underskattat nödläget.

Den första kartläggningen av byns inägor verkställdes 1787. Kamreraren Casten Aulin hade gjort ansökan om immission (besittningstagande av pant för ägande skatterättsfordringar) uti krono-hästhemmanet Kärlingeberga. Då varken karta eller beskrivning av ägorerna fanns, förordnades ord. lantmätaren L. Lindblom att omedelbart upprätta sådan och den 4 dec. 1787 uppläts hemmanet till Aulin i ersättning för skatterättsfordringar och redovisas därefter i jordeböckerna som skattehemman.

Att referera den långa och utförliga beskrivningen kan ej vara av intresse i detta sammanhang. Handlingarna finnas i lantmäterikontoret. El. a. säges att husen, som alla äro av trä byggde,

ACC. NR

M.10313⁴

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

enskipte av hemmanet. , dock med förbehåll, att han måtte få kvarbliva på sin gamla tomtplats i anseende till de kostsamma stenbyggnader han där uppfört. Den 26/8 1815 förordnade kommissionslantmätaren M. Modig, vilket avslutades den 6 juli 1816 att verkställa skiftet och synes vara utfört med minutiös noggrannhet och ej lämna något stöd för den gängse traditionen att lantmätaren gjort mannamån och spökade i rågången. ~~Eni~~ Byggnaderna voro i huvudsak av eketimmer med ekstolpar. Den ena gårdens boningshus av furuboler. samtliga under halmtak.

Efter denna inledning skall jag teckna några drag från den gamla byn under min barndom på 1880:talet. Åkerarealen var genom nyodlingar i vång, beteshagar och skog nära 4:dubblad och en del av längorna ombyggda. Trädgårdar anlagda på humlehagarnas plats norr om gårdarna. Av humleodl. fanns endast kvar några stänger utmed gatan för husbehov. Linodling bedrevs ännu, men upphörde omkr. 1890.

Samtidigt togos de första trevande stegen mot en mera rationell jordbruksdrift. Stålplogar och hästräfsa hade anskaffats och

ACC. N:R M. 10313:5

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

ett enkelt tröskverk med hästvandring efterträtt slagan. Kring-
resande agenter sålde konstgödsel (påsamög, säckagyssel). Den
potatisgödning (påremög) som köptes var ^{sublim} ~~sublim~~ en ganska värde-
lös blandning. Chilesalt (kilosalt) kom åtskilligt senare.
De gamle knektarna förklarade, att jordbruket aldrig riktigt
kunde löna sig, om man ej hade tillgång till "poträttgyssel
(pudrett).

Gårdarna lågo intill varandra på ömse sidor om rågången. Den
västra gården hade efter Unge-Jöns ägts ^{40/} Nils Nilsson, som kom på
obestånd, då hemmanet övertogs av hans sväger Sven Mattsson i
Önnestad. Sålde av honom 1862 till agronom Olof Alexander No-
rin och övergick 1864 till Nils Torstensson. Östra gården hade
efter Gamle-Jöns ägts av åboen Ola Hakansson samt sedan 1865 av
Sven Persson. Efter hans död inköptes detta hemman 1909 av lä-
nets Egnahemsförening och styckades till småbruk.

Södra stambanan hade 1860-62 dragits fram över byns ägor i rak
linje över den mellan åboarna delade torvnossen till järnvägsbron
~~ixxxx~~ över Almaån i ägornas SV-hörn. Någon station blev det

ACC. N:R **M. 10313:6.**

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

ej i grannbyn Ballingslöv förrän 1872, sedan traktens befolkning insamlat medel till stationshus.

Byggnaderna, rummen, inredningen och redskapen samt deras byggnadsnämningar har jag utförligt beskrivet i "Skånska Folkminnen" årg 1929. Boningshusen voro av tjocka furu- och ekebolter, infällda i furu- eller ekstolpar. Mellan bolterna tätades med vitmossa. Halmtaken på boningshusen hade i början av 1880:talet ersatts med spåntak (sticketag). En låghalt snickare, kallad "Snoskank" körde omkring till gårdarna med en "stickehövel", som drogs med hästvandring, och hyvlade takspån av hemsågad grankubb. Virket till byggnadsändemål togs från den egna skogen. Bräder och plank uppsågades vid vattensågar i närheten. Timret fyrkanthöggs med bredbladiga s.k. täljeyssor. Boningslångorna kläddes med liningsbräder och ribb, rödfärgades med falu rödfärg. Fönster och dörrar vitmålades. Samtliga uthus voro försedda med halmtak. Långhalm för lagning och omtäckning fick genom slagtröskning av råg. Uthusen rödfärgades. Fönsterfoder vitmålades. Dörrar och knutar tjärströkos. - Samtliga bättre rum i boningshusen

ACC. N:R M.10313:7^c

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

voro redan då tapetserade. I några rum voro ålderdomliga blanka tapeter med jaktmotiv. Matlagningen skedde fortfarande på öppen spishäll i köket. Därifrån eldades sättugnarna i storstugan och lillstugan. Under 1880-talet åto allt gårdens folk tillsammans i storstugan. Sedermera inrangerades denna bland de bättre rummen och lillstugan blev matrum i vardagslag. - Dessutom kan nämnas att gårdarna hade andel i "bastua" i Rättelöv och "malttorra" i Arkelstorp.

Från söder till norr räknat lågo ängarna (utmed Almaån), vängen och skogen. (Se därom Skånska Folkminnen). Ängarna lämnade huvudparten av höet till den ganska talrika kreatursbesättningen.

Till slåttern, som skedde andra veckan i juli, uppbådades mycket folk, så att arbetet kunde fullbordas på en dag och avslutas med ett höstagille. Ofta försvärades arbetet av översvämningar.

Vängen var till stor del odlad. Vart 4:de eller 5:te år lades en del i träda och var då betesplats för fåren under tillsyn av en "vajtepaug". På sandjorden odlades ända till mitten av 80-talet spergel (pjske) som faderväxt. Den lämnade klen skörd, var svår

ACC. N:R

M. 10313:8

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

att torka och gjorde jorden ogräsfyllä, varför odlingen upp-
hörde. Vid samma tid började man i större utsträckning med
vallodling - rödklöver och timotej. Med täckdikning hade man
ännu ej börjat. På fälten uppdrogs vattenfåror för ytvattnets
avrinning. Dessutom öppna diken och s.k. försänkingsgrober.
Sedan diket grävts fylldes nedre delen med sten- som det förvisso
fanns god tillgång på - ett tjockt lager av enris lades över
stenen, och jord påfylldes.

Vången hade delvis karaktär av löväng, som hävdades på urgammalt
sätt genom höstnad i de öppna gläntorna, lövhöstnad i augusti
och gallring av det bestånd av ädla lövträd, som behövdes för
slöjd- och reparationsarbeten i gårdens huggehus. I den bästa
delen, som hade natur av park, rissades varje vår. Ris och löv
räfsades samman i högar och brändes. Den ek som fanns i vången
höggs bort vid denna tid. och barkades. D.v.s. barken skalades
av och såldes till garverierna. Lämpliga stockar, liksom stock-
ar av ask, alm, björk och bok sågades upp till bräder och plank
vid Sågmöllan i Tullstorp. Med undantag för eken var man mycket

ACC. N:R

M. 10313:9

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

rädd om träden i "vångaskogen" och avverkade endast för gårdens behov. Hassel förekom rikligt i vängen och lämnade vissa år goda nötskördar. Hasselnötter voro en efterfrågad vara. Vidare skars och såldes hasselkäppar i 100:buntar till taktäckare och korgmakare.

Om skogen, svedjebruket och kärrodlingarna hänvisar jag till Skånska folkminnen.

För arbetarna vid jordbruket, drängar, pigor och torpare, voro arbets- och bostadsförhållandena sådana, att man med skäl kunde tala om ett proletariat. Arbetstiden var lång, bostäder och betaling urusla. Drängarnas bostad var ett oeldat rum vid sidan om stallet. Pigorna hade antingen en sängplats i köket eller ett litet rum utan eldstad i boningslängan. Att de det oaktat voro relativt nöjda med sin lott, berodde på det patriarkaliska förhållandet mellan husbönder och tjänare under hemhushållningens tid. Gårdens folk jämte torpare och husmän arbetade gemensamt, intogo måltiderna gemensamt, bytte arbetskraft vid höstnad, torvskärning, linbrytning, skäktning m.m., vilka arbeten alltid

ACC. NR **M. 10313**: 10.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

avslutades med ett gille, fingo vara med vid de flesta kalasen o, s. v. Den tiden hade en avundsvärd förmåga att kunna kombinera arbete och nöje - vilket allt för jordbrukets arbetsfolk mildrade fattigdomens hårda lott. Tråkigheten på landsbygden var ej påtalad.

Vid befolkningens snabba tillväxt kunde ej industrier och städer draga till sig den överflödiga arbetskraften och lätta befolkningstrycket på jordbrukets område. När drängar och nigor gifte sig blevo de i regel torpare och fingo ett område på hemmanets skogsmark att odla. Torparnas antal ökades snabbt från mitten av 1800-talet fram till 1880-talet. Då började deras barn ofta antingen taga värvning eller emigrera till Amerika. Införande av "de 90 dagarna" stimulerade även emigrationen.

Vad denna lilla by beträffar fanns på 1787 års karta ett skogstorp, vilket emellertid ej återfinnes på skifteskartan. De torplägenheter, som funnos på 1880-talet hade således tillkommit efter enskiftet.

~~En följande~~ Ett gathus, som ägdes av f. soldaten Bengt Sand, uppgavs vid hans död i slutet av 1870-talet, likaså en jordstuga med lycka,

ACC. N:R **M. 10313** //

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

å de byn tillhörande Kungsängarna. Innehavaren, f. artilleristen

Lars Johnsson Göthe, blev då "inhyes hos torparen Rye i Rättelöv.

Vidare fanns på västra hemmanets mark det s.k. Klintatorpet,

upptaget på 1850-talet och ägt av "Klinta-Larsen" och "Klinta-

Påelen" för att 1877 övertagas av min fader, som brukade det-

ta till 1916, då han flyttade till en stuga, som jag byggt åt

föräldrarna vid Ballingslövs station.

På östra hemmanets mark fanns "Abrahamsatorpet" upptaget 1862.

Innehavaren Abraham Kristiansson dog 1881, då odlingen upphörde

men änkan bodde kvar till sin död. Vidare "Sessors", husaren

Caesars backstuga och Lycka, nedlagd i början av 1890-talet.

Socknens kyrkoböcker förstördes, när Stoby prästgård brann ner

1778. Mantalslängder finnas i Landsarkivet från 1741. Dessa

utvisa att gårdarna sedan dess aldrig stannat någon längre tid i

samma släkt. Byn visar en större befolkningens rörlighet,

än man i allmänhet föreställer sig. Av de personer som på

1870-80-talen bodde i byn, var ingen enda född inom socknen.

De kommo från så skilda platser som Vankiva, Hästveda,

ACC. N:R **M. 10313**:12. ^{74.}

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Farstorp, Vä, Sandby, Hörröd och Köpenhamn.

Någon byordning har säkerligen aldrig funnits för den lilla byn och ej heller varit av behovet påkallad.

Vad kyrkbyn Stoby beträffar fanns en byordning i 22 punkter, daterad den 16 februari 1778.

Byordning har även funnits i grannbyn Ballingslöv, fastän något exemplar av denna ej finnes i Landsarkivet. Enligt uppgift från prof. Martin P. Nilsson brann säkerligen bylådan upp vid en stor eldsvåda i byn 1843, då även samlingsinstrumentet byahornet gick till spillo. Prof. Nilsson innehar (i avskrift?) hälften av byordningen, där vissa paragrafer ha samma lydelse som i byordningen för Stoby.

ACC. NR

M. 10313 : 13,

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Byordning för Önnestad

är daterad den 16 mars 1747 och fastställd av Tingsrätten i Röinge den 1 april samma år. Den innehåller ej mindre än 65 paragrafer och är betydligt mer omfattande och detaljerad än byordningarna i allmänhet. Följande funktionärer omnämnas: 2 äldermän, 2 pantare (som hade att indriva utdömda böter), inammare (ett slags ordningspolis för byns boskap), ledvaktare och brandvakt. Byordningen är tryckt i Önnestads Elevförbunds Årsbok 1928.

Som en erinran om den tid, då byordningen var böndernas lag, (laga skiftet var avslutat 1828) kvarlever dock seden att äldermännen - de äro fortfarande 2 och väljas för ett år - den 1 eller 2 maj göra ett hejdundrande kalas för "byalaget". "Majstämman" ärenden äro fort undanstökade. Stämmoprotokollen efter 1871 (äldre finnas ej bevarade) utvisa följande ärenden: val av 2 äldermän för ett år (enligt beslut 1875 äro åboar med mindre än 1/16 mtl befriade från sysslan), besörjande av snöskottning (val av "plogfogdar, och underhåll av snöplog - nu över-

ACC. N:R M. 10313 ~~4~~

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

av vägstyrelsen), underhåll av eldsläckningsmaterial, senare beviljande av anslag till frivillig brandkår (numera kommunens sak enligt nya ordningen), utarrendering och skötsel av byns allmänningar, sammanlagt omkr. 7 har sand- och lertag, mossar m.m. (en stor del av dessa allmänningar sålda 1946), anskaffande och underhåll av likvagn, underhåll av bygatan (numera vägstyrelsens sak), Underhåll av tvättställe m.m. För några år sedan byggdes ett stenkar med cementfogar i "Bögebrönshålan" - numera går tvätten i huvudsak till tvättstuga. Medel ha även anslagits till olika allmännyttiga ändamål inom byn , överskott stundom utdelats till byamännen efter hemmantal. I medeltal har omsättningen sedan 1871 varit 800 kr pr år. Förutom majstämman ha sedan den tiden 7 extra bystämmor hållits, avseende antingen allmänningarna eller val av plogfogde. - Som synes har stämmans föredragningslista år efter år krymt samman. Ärenden äro snart undanstökade och man kan ägna åt mat och dryck samt mer eller mindre framgångsrika försök att få ljud i byahornet och trumpeten (den senare av messing med

ACC. N:R M. 10313 1/5

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

årtalen 1799 och 1833).

Ryastämmor hållas även fortfarande i socknens båda andra byar,

Ullstorp och Skoglösa.